

Gazda Albert

SZERETEM A PÓKOKAT, MERT NEM HORDANAK KUBAI INGET

*Tizenkét elmondás Raymond Chandler
regényeinek romantikus cinizmusáról,
a hangulatirodalomról és a harmatcseppekről*

1.

Kisgyermekkoromban rengeteg bűnügyi filmet és sorozatot néztünk a televízióban, *Frakk, a macskák réme, Kukori és Kotkoda, Lolka és Bolka*, valamint a szilveszteri műsorok mellett ezekre emlékszem a legjobban. Kezdetben volt Maigret felügyelő, belőle nem sok minden rémlik, biztos, hogy nem is nagyon értettem, sokkal jobb volt Simon Templar *Az Angyalban*, magyar hangja Láng József, a *Minden lében két kanál* pláne, abban a roppant vicces Tony Curtis is csatlakozott Roger Moore-hoz, és együtt osztogatták a pofonokat a bitangoknak. Elsősorban a keresztpám mondta ezt a gonoszokra: bitang. Hopp egy légy, ezt meg Bujtor István mondta, amikor elkapta a bitangokat. Utána mi is hopp-egylegyeztünk sokáig.

A hopp egy légy *Az oroszlán ugrani készül* című James Bond-paródiában hangzott el sokszor, aminek később évtizedeken át próbáltam a nyomára bukkanni. Foszlányok maradtak meg belőle, se cím, se szereplők, semmi, csupán egy kép, ahogy áll a végén a főhős a tenger sekély vizében a parthoz közel, és fentről különböző nők néznek rá szemrehányóan.

Talán francia lehetett a film vagy amerikai, morfondíroztam a keresgélős idők során. Mígnem kiderült, hogy nem is, hiszen magyar. Annyira, hogy az Illés együttes is játszik benne, állnak a híres bástyán Dubrovnikban, és arról énekelnek, hogy el ne hidd, hogy nyílik még a sárga rózsa.

De nem is ez a film maradt meg örökre, hanem elsősorban a *Tíz kicsi indián*. Semmit nem tudtam róla előzőleg, még mindig kisgyermekként, eleve azt hittem, indiános film lesz, sunyi fehérrel és nemes lelkű rézbőrűekkel. A rézbőrűeket akkor már szerettem nagyon, szimpatizáltam velük éjjel-nappal. Továbbá legalább ennyire szerettem az

Indián nyár című slágert is Kovács Kati előadásában. Elmegyünk, egy szép nap innen elmegyünk. Satöbbi.

Ám a *Tíz kicsi indián*ban indiánok helyett egy csomó nem éppen rokonszenves úriember és -hölgy gyűlt össze egy ronda kastélyban, és elkezdtek hullani, mint a legyek. Végigrettettem az egészet. Napokig nyugtalanul aludtam utána. Pedig nem is halt meg mindenki, mint az Agatha Christie-féle eredetiben. Az a mai napig nem tiszta számomra, hogy miért vedlettek át a négerek indiánokká a velem egyébként szinte napra pontosan egyidős – 1966. február 9-én mutatták be a tengerentúlon – amerikai filmben. Négerezni már nem volt ildomos akkor, de indiánozni viszont még szabadott? Rejtély.

2.

Bűnügyi filmet írtam az elején, nem krimit, és ennek is oka van. Az az oka, hogy mi így mondtuk többnyire, és így írta az újság is. A kriminek amúgy sem volt semmi értelme. A Krímet hosszú í-vel kellett írni, és a krimik nem a Krímen játszódtak. Nem viccelek, tényleg sokat törtem a fejemet, hogy miért krimi a krimi, az anyukámat is megkérdeztem, ő sem tudta. Lehet, ha az iskolában angolt tanulunk és nem németet, akkor könnyebben meglelem a megfejtést. Így évtizedekre volt szükségem ahhoz, hogy rájöjjek – lassan érő típus vagyok –: a krimi a crime miatt krimi. Ha mégsem így lenne, akkor abban az egy-két évtizedben, ami még hátravan, nyomozok tovább.

Az olvasáshoz mint olyanhoz szerencsére hamarabb jutottam el, mint ehhez a megfejtéshez, és a felnőtteknek szóló irodalom is érdeklődésem homlokterébe került már kamaszkoromban. A krimiket is beleértve. Agatha Christie-ben a hírneve ellenére még sokáig nem voltam hajlandó elmélyülni az indiánok és/vagy a négerek miatt, és Frank Leonard *100-as boxát* is csak azért olvastam el, mert a nagy N. azt mondta, hogy van benne szex. Volt. De ott volt például Beregszásziék polcán Ed McBaintől a *Ki öli meg a Ladyt?* is, amely ígéretesnek tűnt, továbbá bitangos keresztapámék vitrinjének alsó traktusában Raymond Chandlertől a *Hosszú álom*. Ebben két dolog is tetszett. Egyrészt az író neve. Dallamos volt. Mint a Simon Templar. Vagy – ad absurdum – a Manchester United. Másrészt a könyv borítója. Elegáns, csokornyakendős pasas segít ki egy autóból egy hosszú ruhás nőt. Az autó típusa nem felismerhető, de nem kérdéses, hogy nagyon menő. Bármelyik Zsiguli elbújhatna mellette. Mögöttük kirakatok, üzlethelyiségek, és

a felirat: S. Newman & Son (wholesale) Ltd. Fene tudja, mit jelent, de szuperül hangzik. Tiszta Amerika. Csodás hetvenes évek.

Amint megérett rá a helyzet, és kezemre játszott az alkalom, le-emeltem a polcról, hazavittem, elolvastam. Meglepődnék, ha kiderülne, hogy később visszavittem. Nem volt könnyű olvasmány, nehezen igazodtam el a szanaszét kunkorodó szálak között. Ám a hangulata már akkor bejött. Pedig még nem is tudtam, hogy az a legfontosabb. Akkor már közel jártam ahhoz, hogy megszeressem a *Keménykalap és krumpli-orr*nál valamivel sűrűbb és keményebb olvasmányokat. Kicsi időzavar azért keletkezett. Ahhoz képest, amit a borító sugallt, a történet nem a hetvenes, hanem inkább a harmincas években játszódott. És a harmincas évek nagyon régen voltak. Valamikor a történelem előtti korokban. A harmincas években nem úgy néztek ki az autók, ahogy a borítón, ezt tudtam a Képes Újság Képes autótörténelméből. Emiatt kellett némi erőfeszítés, hogy legyőzzem a kognitív disszonanciát. Éppen úgy, mint amikor kénytelen voltam elhinni, hogy P. Howard nem egy külföldi zseni, akit lefordított Rejtő Jenő – mint Milne *Micimackóját* Karinthy Frigyes –, hanem Rejtő Jenő maga P. Howard. Mindegy, az ember végül megbirkózik az ilyenekkel.

3.

Noha a *Hosszú álom* végén nem volt lista a többi Chandler-regényről, más Albatrosz-könyvekben előfordultak felsorolások, amelyek alapján el is határoztam: megszerzek mindent, és az jó lesz nekem. Apránként kiderült, hogy hat van összesen, a hetedik, a *Visszajátszás* kimaradt az Albatroszok közül. Talán nem véletlenül, de erről később. Mielőtt hozzáláttam volna a kollekciónak a gyarapításához – akkoriban nem volt ez egyszerű, az iskolai könyvtárban nem tartottak krimiket, és valószínű, hogy a városiban sem, de oda nem jártam –, történt még valami, ami komoly hatást gyakorolt az egyedfejlődésemmre. Éspedig az, hogy leadták a tévében Robert Altman 1973-as filmjét, *A hosszú búcsút*. Ezt azóta elfelejtették a mozibuzik. Holott hibátlan remekmű.

1982 nyarán sugározta a Magyar Televízió, nem emlékszem, hogy magyarul-e vagy felirattal – az a szinkron, amivel megtaláltam most az interneten, minősíthetetlenül gyalázatos, angol verziót fura módon hiába kerestem, így végül orosz hangalámondással néztem újra e szöveg kedvéért –, de mindegy is: lehengerlő élmény volt tizenhat évesen. A történetet átrakták a hippi-jógás-drogos-elszállt hetvenes évekre,

néhány szálát kigyomláltak, egy-két alapvető fordulatot feje tetejére fordítottak, de a lényeg, a chandleri szellemiség maradt.

A hosszú búcsú komplex képződmény lett, amiben az atmoszféra és az univerzum a legfontosabb, és nem a bűncselekmény. Philip Marlowe nem mindentudó nyomozó. Maga sem érti meg sokkal hamarabb, hogy mi a helyzet, mint a néző. Csak az utolsó pillanatokban veszi kézbe a szálakat és zárja le a lezárandókat. Marlowe-t Elliott Gould játssza, őt ismertem innen-onnan, és igazi telitalálat. Ahogy tanácstalanul, fáradtan, fanyar humorral, lánzdohányozva nézi maga körül a világot. Kalapja sincs, a végén mondja is, hogy elveszítette. Humphrey Bogartnak volt kalapja. Robert Mitchumnak nemkülönben. Elliott Gouldnak nem volt, és ez így helyes. Bogarttal vagy Mitchummal valóban hard-boiled noirok készültek a Chandlerekből, Altman viszont a könyv minden rétegét át tudta emelni. Köztük a híres melankóliát.

Nagyjából ezen múlik az is, hogy miként vélekedünk a krimirajongók körében gyakori vitákról, amikor állást kell foglalnunk. Ki a jobb, teszik fel a krimirajongók a kérdést, Chandler vagy Hammett. Esetleg Ross MacDonald? Vagy talán James M. Cain? Mintha ez valami lóverseny lenne. Az első futamot mi is lezavartuk magunk közt már a nyolcvanas évek elején. A nagy N. azt mondta: egyértelmű, hogy Hammett. De hát a nagy N. olyat is mondott, hogy egész jó a *Volt egyszer egy vadnyugat*, de egy órát igazán húzhattak volna belőle. Micsoda brutálisan barbár ötlet. Szóval: Chandler. Ha Bogartot látom először Marloweként, és nem Elliott Gouldot, lehet, hogy fordítva gondolom. Ha száz oldallal rövidebb lenne minden Chandler-regény, lehet, hogy akkor is. De nem rövidebbek. Ha azok lennének, egy-két nappal gyorsabban tudnám őket újraolvasni négy-öt évente esedékes Chandler-rohamaim során. Csakhogy akkor talán nem is lennének ilyen rohamok. Hammett-rohamok például nincsenek, noha ezt úgy mondom, hogy jónak tartom véres aratásait. Őt vélem igazán hard-boilednek.

Apróságokon múlik az egész élet. A *Hosszú álom* ott volt keresztapámék polcán. *A hosszú búcsút* adta a tévé. Épp arra jártam és megnéztem. Így megy ez.

4.

Raymond Thornton Chandler 1888-ban született Chicagóban. Szülei elváltak, hétéves korában Angliába került, klasszikus oktatásban részesült klasszikus kollégiumokban. Brit állampolgárságot kapott, a hadi-

tengerészetnél dolgozott, újságírással próbálkozott. Versek is írt késő romantikus stílusban, áll a szakirodalomban. Ezeket nem olvastam, talán érdemes lenne megkeresni őket, hátha megvannak valahol. Huszonégy volt, amikor visszatért az Egyesült Államokba, könyvelőnek tanult, a kanadai hadsereg kötelékében részt vett az I. világháborúban. Utána Los Angelesbe költözött. A város – ezen belül Hollywood – később regényeinek állandó helyszíne lesz, nemhogy mellék-, hanem egyenesen főszereplője. Sokat és eredményesen dolgozott, sokat és céltudatosan ivott. Előbbinek köszönhetően egy olajvállalat alelnökévé küzdötte fel magát, utóbbi miatt kirúgták. Erre a harmincas évek első felében került sor, addigra bőven betöltötte a negyvenet. Ott állt befürödve, és új életet kellett kezdenie.

Mindaz, ami engem és bennünket leginkább érdekel, ezután következett. Raymond Chandler írásra adta a fejét, első történetét 1933-ban adták ki, első marlowe-s regényét, a *Hosszú álmod* 1939-ben. Akkor már 51 éves volt. Sose késő elkezdni. Sok mindenben lehet sikeresnek lenni. Utóbb forgatókönyvíróként is kipróbálhatta magát Hollywoodban, dolgozott Billy Wilderrel és Alfred Hitchcockkal. Miután azonban a felesége 1954-ben meghalt, összeomlott. Alkohollal vívott meccseit ismét az alkohol nyerte, 1955-ben az öngyilkossággal is megpróbálkozott, majd 1959-ben elvitte egy tüdőgyulladás.

Összesen hét regénye jelent meg. Vagy hét és fél. Hat jó, egy kevésbé jó, egy fél olyan, amivel nem muszáj foglalkoznunk. Az 1960–70-es években az Albatrosz sorozatban hatot adtak ki, és volt még a Fekete Könyvek között egy óriásnovella-kötet. Ennek az volt a címe, hogy *A gyöngy bajjal jár*, és ne beszéljünk róla. Annak idején elolvastam, azóta nem vettem elő. Hogy ennél több története volt Chandlernek, az a kilencvenes években derült ki számomra a tévéből. Ment egy sorozat – Powers Boothe főszereplésével, őt nem is említettem az előbb –, és bármelyik részébe néztem bele, egyiknek a sztoriját sem ismertem.

Arról sem tudtam sokáig, hogy regényekből is több van hatnál. A *Visszajátszás* a hetedik – a rendszerváltás előtt nem sokkal jelent meg széthullós minőségben –, a hét és feledik a befejezetlen *Poodle Springs*. Ezt harminc évvel az író halála után faragta kerekre Robert B. Parker, *Philip Marlowe a nevem* címmel adták ki magyarul, azt hiszem, elkezdtem, de nem fejeztem be. Minek? Már a *Visszajátszáson* is érezni lehetett, hogy nem azért maradt parlagon, mert Kádár cenzorainak nem nyerte el a tetszését a történetészövé. Tényleg gyengébb, mint a többi. Hogy ezt miért bocsássuk meg végül, arra is visszatérek lentebb.

Hosszú álom (1939), *Kedvesem, isten veled!* (1940), *A magas ablak* (1942), *Asszony a tóban* (1943), *A kicsi nővér* (1949), *Elkéstél, Terry!* (1954), *Visszajátszás* (1958).

Ennyi, két szűk évtized termése. Ennek is öt éven belül készült el a nagyobbik fele. Ehhez képest világirodalmi jelentőségű életmű.

5.

Az ember olyan állat, hogy szereti sorba állítani a dolgokat, azt mondani: először is ez a legjobb, utána az, majd amaz következik. Az első hat Chandler-regénnyel képtelenség ilyet csinálni. Mikor hol tartunk az életben, nagyjából ennyin múlik. A Robert Altman-film miatt nálam sokáig a *Terry* állt az élen, de a teljes felhozatal harmadik-negyedik újraelolvasása után rájöttem: tényleg semmi értelme. Igazából letisztázható szempontok sincsenek, amelyek alapján mérícskélhetnénk. A krimis kritériumok eleve nem érvényesíthetők. Hogy melyik az izgalmasabb, a mozgalmasabb, a fordulatosabb, az igazságosabb, a ravaszabb, a letehetetlenebb, ez mind nem számít. Mást ne mondjak, mai értelemben vett akciójelenet talán egy van kétezer-ötszáz oldalon. Az is az első kötetben: Marlowe konfliktusa Lash Caninóval. Hogy másutt és máskor is elcsattannak pofonok vagy lövések, az nem akció. Csak a dolgok velejárója. Hogy a történetek épp jók arra, hogy érdeklődésünket magukévá tegyék és ébren tartsák, az kézenfekvő, ám ez csak az élmény szikár vázát jelenti.

A sokszálú történetészövésnek az is magyarázata lehet, hogy a legtöbb regény rövidebb művek átdolgozása által született. A *Hosszú álom*-nak két, a *Kedvesem, isten veled!*-nek három publikált novella adta az alapját, *A magas ablak* az első és utolsó regény, amelynek nincs ismert előzménye. Az *Asszony a tóban* három rövidebb ősforrásra támaszkodhatott, *A kicsi nővér* szintén, a *Visszajátszás*nak fel nem használt filmforgatókönyv a kiindulópontja. *A függöny* című 1936-os elbeszélés elemei a *Hosszú álomban* és a *Terryben* is fellelhetők, az 1938-as *Bay City Bluesra* az *Asszony a tóban* és *A kicsi nővér* építkezett. Ha már itt tartunk, és ha nem tévedek: Bay City az egyetlen helyszín a Chandler-regényekben, amely nem létezett, azaz nem a saját nevéen szerepelt. Los Angeles, Hollywood, Pasadena, Altadena, Tijuana és a többi van, Bay City nincs. A mintát a városhoz, ahol a legszemetebbek a zsaruk, Santa Monica szolgáltatta.

Chandlert tehát nem történetekért és nem adrenalinért olvasunk. Nem is azért, hogy kiderüljön végre: ki a gyilkos. Chandlert a hangulatért, a társadalom- és emberábrázolásért, a leírásokért, a hasonlatokért, a poénokért olvasunk. Meg persze minden idők legemberibb nyomozójáért, Philip Marlowe-ért. Marlowe szemszöge a mi szemszögünk. Úgy látjuk a világot, benne az életet, ahogy ő: sűrűnek, mocskosnak, nyomasztónak, bonyolultnak, mégis szépnek. Olyannak, amiben mégis érdekes és érdemes benne lennünk, addig, amíg lehet, és úgy, ahogyan bírunk.

A hard-boiled műfaj per definitionem kiábrándult és szenvtelen. Ezt mondják. Csakhogy Chandler regényei nem kiábrándultak – vagy ha mégis, nem olyan egyszerűen, pórén, magától értetődően –, Philip Marlowe pláne nem szenvtelen. Nem éppen keménytökű és sziklaöklű, hanem érzékeny, gondolkodó, művelt figura. Azt is tudja, kicsoda T. S. Eliot és Marcel Proust. Sakkozik, klasszikus zenét hallgat. Pozíciója a szemlélődő. Attitűdje a romantikus cinizmus. Nem feltétlenül a bölcsessége vagy a furfangos észjárása vezeti el a megoldáshoz – semmi Poirot, semmi Sherlock Holmes, Sam Spade és Lew Archer is céltudatosabb –, és tudja, hogy az igazság nem a tényekben rejtőzik, nem is az ujjlenyomatokban vagy a megdönthetetlen alibikben. Máshol. Mélyebben annál, mint hogy a bűnösnek feltétlenül el kellene nyernie méltó büntetését. Hiszen az igazságszolgáltatás sem létezik. A rendőrség felszín kapargat, a jog és a politika sárban tapicskol.

6.

Akárhányszor veszem elő újra a regényeket – tényleg féltucatnyi rohamnál tartok, és az ilyen alkalmakkor végigmegegyek mindegyiken –, soha nem tudom, melyiknek mi lesz a vége. Nem azért, mert bugyuta vagyok, és elvitte a cica a memóriámat. Igaz, benne lehet ebben az is, hogy a Chandler-regényeknek nincs szabályos struktúrájuk, ívük, nem úgy fokozódik bennük a drámai feszültség, ahogy megszoktuk. Ami az elején fontosnak látszik, abból bármikor mellékszál lehet, és nem kérdés, hogy csak később derül ki, mi is az ábra voltaképpen. Marlowe sodródik, ide és oda, megtörténhet, hogy nem is sikerül kikötnie.

Nem Marlowe a legerősebb. Nem ő a legokosabb. Nem ő a legkeményebb vagy a legbátrabb. Rengeteget iszik, még többet dohányzik. Könnyű vele azonosulni. Annyira erős, okos, kemény, bátor, amennyire lehet, és amennyire jó lenne erősnek, okosnak, keménynek, bátornak

lennünk mindannyiunknak. Amennyire szeretnénk tisztességesen, becsületesen, romantikus-cinikusan élni. Nem feltétlenül szeretni a pusztuló világot, de tudomásul venni, hogy van, és hogy ilyen. Szemlélni, megfigyelni, elfogadni. Kívülállni. Más érvényes pozíció nincs.

Philip Marlowe nem sokkal jár harminc fölött, amikor megismerjük a *Hosszú álom* elején, az *Elkéstél, Terry!*-ben jó negyvenes, a *Visszajátásban*, amikor elköszönünk tőle, ötvenhez közelít. Egy húszással fiatalabb az elejétől a végéig, az egész életmű során, mint az a Raymond Chandler, aki éppen írja őt. Úgy írta meg benne magát Chandler, amilyen akkor lehetett volna, ha már azelőtt birtokában lett volna annak a tudásnak és élettapasztalatnak, amit csak később szerezhetett meg. Paradoxon – de hát ez ilyen. A rutint könyvekből sem tudjuk megtanulni, érdemi hozzáadéka csak a közvetlen megismerésnek van. A minták segíthetnek, de nem oldanak meg semmit. Nem leszünk mi Philip Marlowe mégsem.

7.

Nem mindegy, hogy a Chandler-regényeket kik és mikor fordították magyarra. Hogy mennyit tettek hozzá az eredetihez, nem tudom, hogy el semmit nem vettek belőlük, érzem. Magasabban nem indulhatnánk: a *Hosszú álom* fordítója Lengyel Péter, fordítását Ottlik Géza vetette össze az eredetivel. Utána jön Molnár Miklós, Gy. Szentkláray Olga, Feleki Kovács Klára (Lengyel Péter összevetésileg közreműködött itt), Papp Zoltán, Szentgyörgyi József. Jó kis névsor. Benne vannak a Chandler-nyelvben mind. Abban, ahogyan a fejemben és a lelkemben rezonál a regények szövege évtizedek óta. Ahogy összeáll bennem, és kerekded univerzummá gömbölyödik. Ha nem vált volna a részemmé ennyire, talán érdeklődnék az újrafordítások iránt. Vannak. De nem érdeklődöm, nem kívánom. Nem is szokásom. Például a *Zabhegyező* esetében sem teszem. Indifferens, hogy hány hibát követett el annak idején Gyepes Judit. Az én fejemben-lelkemben az a Holden Caulfield matat, akit az ő közvetítésével ismertem meg.

Igaz ez a Chandler-regényekre is. Akkor is, ha a konzervsör viccesen hangzik, ha Philip Marlowe orra nem focizás, hanem amerikai futball közben sérülhetett meg, ha a kicsi nővér tartalmilag hugica, és ha a kíbért vagy a motalkót ma már csak azért érthetem, mert a szövegkörnyezetből kiderül, hogy mit is jelentenek. Sőt akkor is, ha olyan ital, hogy dzsitron, nem létezik. Ha létezik, ha nem, megihlette Tan-

dori Dezsőt is, egész jó kis verset írt annak idején a Mozgó Világba, kár, hogy csak előfizetéssel érhető el az interneten.

Természetesen nem haragszom az újrarendelésekre – mindenkinek tisztelem a munkáját, jól jöhetnek az új verziók másoknak –, csak távol tartom magamat tőlük. Konzervatív vagyok, feleslegesnek érzem ezt. Végtére az eredetit sincs ok újraírni. Bár nem csodálkoznék, ha politikai hisztériáink hullámain fölmerülne, hogy erre szükség lehet. Más ne mondjak, az „n” betűs szó túl gyakran kerül elő, és az elnyomott-mellőzött kisebbségek képviselőiről sem mondhatnók, hogy mindig a pozitív hősök táborát gyarapítják. Nekünk azonban ezen egyáltalán nem kell megakadnunk. Hiszen mindent a maga történeti-kulturális kontextusában szerencsés értelmezni és megfejteni. Nem hiszem tehát, hogy több mint hetven év elteltével az effajta cinizmuson fel kellene háborodnunk: „Volt nekem egyszer egy titkárom. Diktálni szoktam neki. Elküldtem. Zavart, hogy ül, és várja, hogy alkossak. Hiba volt. Meg kellett volna tartanom. Suttogni kezdték, hogy homokos vagyok. Az okos gyerekek, akik a könyvkritikát írják, mert más nem tudnak, lecsaptak a pletykára, és kezdtek felmagasztalni. Saját maguk miatt, tudja.” Ezt sem forszíroznam: „Hadd mondjak magának valamit: a zsidókról azt tartják, hogy ha az ember nem vigyáz, átverik, és még a szemét is kilopják. Ez hülyeség. A zsidó élvezi a kereskedést: szereti az üzletelést, de csak a felszínen kemény. Egy zsidó üzletemberben olyan lény lakik, akivel igazán öröm kereskedni. A zsidó emberséges. Mások kevésbé. Ha azt akarja, hogy hidegvérrel megnyúzzák, hát van mostanában néhány ilyen ember a városban, Csontig megvágja az ügyfelét, és még az elsősegélyt is felszámítja hozzá. Kiveszik az emberből az utolsó dollárját, és hozzá úgy néznek, mintha maga lopta volna el tőlük.”

8.

Vajon mennyit tett hozzá a „kapitalizmus”- és az Amerika-képemhez Raymond Chandler? Úgy sejtem, sokat. Soha nem volt egyedül, megrajzolhatnám a John Steinbecktől J. D. Salingeren, Joseph Hellenen, John Barton, Norman Maileren át Paul Austerig vagy akár Jay McInerney-ig görbülő ívet, és ha olyan kedvem lenne, Bret Easton Ellist is megemlíthetném. Hozzájárult ahhoz is mindegyikük, hogy ne igazak és hazugok harcának lássam a történelmet – és a jelenkort sem –, és ennek a névsornak egyenrangú szereplője Raymond Chandler is.

A maga kifinomult módján. Chandler soha nem direkt, akkor sem, ha a szövegkörnyezetükből kiragadott idézetek azt sugallnák. Mutatok egyet: „Demokráciában élünk – legalábbis névlegesen –, a többség uralma alatt. Pompás eszme, ha meg lehet valósítani. A nép választ, de a megválasztandókat a pártmechanizmus jelöli ki, és hogy eredményesek legyenek, sok pénzre van szükség. Valakitől, egyéntől, tőkés csoporttól vagy szakszervezettől pénzt kell kapniuk, és a viszonzszolgálat elkerülhetetlen. Én és a többi magamfajta viszonzszolgálatként azt várja, hogy tisztas zárközöttségben élhessen. Vannak újságjaim, de nem szeretem őket. Úgy tekintem, mint állandó fenyegetést maradék magánéletünk ellen. Szabad sajtóról rikácsolnak szüntelenül, s ezen – néhány tisztas kivételtől eltekintve – azt értik, hogy szabad legyen botrányt, bűnt, szexet, szenzációt, rágalmat, gyűlöletet szétkiabálni, pénzügyi és politikai propagandát folytatni.”

Mutatok még egyet, ezt is a milliomos Harlam Potter mondja Marlowe-nak a *Terry*-ben: „A pénzzel kapcsolatban felmerül egy rendkívüli momentum – folytatta –, nevezetesen az, hogy nagy mennyiségben önálló életre, sőt önálló lelkiismeretre törekszik. A pénz hatalmát egyre nehezebb kordában tartani. Az ember megvásárolható. A népszaporulat, a hatalmas háborús költségek, a rabló adórendszer szüntelen nyomása – mindezek még megvásárolhatóbbá teszik. Az átlagember fáradt és fél, a fáradt és félelem szorította ember pedig nem engedheti meg magának az eszmények fényűzését. El kell tartania a családját. Korunkban szemmel kísérhetjük az egyéni és a közkerölcs felháborító hanyatlását. Nem várhat emberséget olyanoktól, akiknek az életéből hiányzik. Tömegtermeléstől nem várhatunk minőséget.”

Hat és fél évtized telt el, mióta ez megíródott. A technológia változik, a társadalmi korrekciók ilyen rövid távon csak látszólagosak.

9.

Bár szeretem az üzeneteket és a megmondásokat is, amit még jobban szeretek, az a szépség. Megint csak: a hangulat. Amit Raymond Chandler művelt, az nem más, mint törőlmetszett hangulatirodalom.

A szépség és a hangulat sok mindenből adódhat össze. Például az is fontos, hogy ezek a regények olyanok, mintha mindig neonfényes éjszaka lenne bennük. Akkor is, amikor fényes nappal van, és az ellenállhatatlan napsugarak áttörnek a Los Angeles-i szmogot.

Az idő is. Egy-két nap egy esztendő, egy esztendő egy-két nap. A *Terry* története több hónap alatt bonyolódik végkifejletig, a többinek napokra van szüksége. Ám ez csak akkor lesz egyértelmű, ha utána-számolunk. Az időnek ugyanis nincs hossza Chandlernél. Szélessége és tágassága van.

A városok is. Los Angeles tényleg főszereplő: „Megéreztem Los Angeles szagát, mielőtt odaértem volna. Olyan a kipárolgása, mint egy ócska, áporodott nappali szobának, amelyet túl sokáig tartottak csukva. De a színes fények becsapják az embert. Ezek a fények csodálatosak. Szobrot kellene állítani annak az embernek, aki a neonreklámot feltalálta. Tizenöt emelet magas szobrot, tömör márványból. Mert az a fiú valóban csinált valamit a semmiből.”

Raymond Chandler a leírások, a hasonlatok, a képek, a párbeszéd, a fanyar humor mestere. Nagyszerű megfigyelő, és amit látni tud, kivételes érzékenységgel veti papírra. A *Hosszú álmom* első oldaláról idézem: „A Sternwood ház fő előcsarnoka két emeletnyi magas volt. A bejárati ajtót vonuló indiai elefántok csordáira méretezték; az ajtó fölötti, széles festettüveg-ablakon egy hölgy megmentésén fáradó, sötét páncélos lovag volt látható; a hölgyet egy fához kötözték, s más öltözete sem volt, mint igen hosszú s az alkalomhoz illő haja. A lovag hátratólta a sisakrostélyát, hadd lássák, hogy volt gyerekszobája, s a csomókkal babrált a hölgy kötelékein, de nem ment semmire. Ahogy ott álltam, arra gondoltam, hogy ha én ebben a házban laknék, előbb vagy utóbb úgyis felmásznék, hogy segítsék neki.”

Ez a rész a *Kedvesem, isten veled!*-ből van, amikor először bukkan fel Bivaly Malloy: „Egy férfi ácsorgott a közelben, szintén a neonbetűkkel szemezett. Olyan révetegen bámulta az étterem poros ablakait, mint egy kelet-európai emigráns, amikor először pillantja meg a Szabadság-szobrot. Jó nagydarab férfi volt, nem magasabb hat láb öt hüvelyknél, nem szélesebb egy sörösautónál.”

A hasonlatok és poénok oldalról oldalra versenyeznek, hol egymás ellenében, hol kéz a kézben, és soha nem erőltetettek. Ömleszthetnekem támadt, szeretném látni, hogy valaki megpróbál megakadályozni benne.

Egyrészt:

„– Pompás. Hadd lássam, milyen, amikor begurul. Mit tesz olyankor? Harapdálja a bajuszát? – Nincs bajuszom! – Növeszthetne. Én várok.”

„Tegeyen egy kis rúzszt az arcára – mondtam neki. – Úgy néz ki, mint egy sellő, aki egész éjszaka a halászhajókkal viaskodott.”

„Rendben van. Tehát nem ijesztették meg. Mondjuk, hogy éppen csak levágták az egyik lábát, és azzal verték a fejét. Na mit csinálna akkor, ha így lenne? Írna valamelyik újság panaszrovatának?”

„Magunk közt szólva, mint kislányok egymás közt, sohasem tudtuk bebizonyítani, hogy akit elkaptunk, valóban Weepy Moyer. De ezt ne tegeye közhírré. Senki sem tudhatta, kivéve őt magát, aztán az ügyvédjét, no meg a kerületi ügyészt, a rendőrséget, a városházát és még talán két-háromszáz más embert.”

Másrészt:

„Az arcuk kopott volt, mint egy könyvelő nadrágjának az ülepe.”

„Borotválkozás és egy második reggeli után már kevésbé éreztem magamat olyan ládának, amelybe egy macska belekölykedzett.”

„Mi teszi magukat, Bay City-i kopókat ilyen vagányokká? Talán sós vízben áztatják a fejüket?”

„A súlya sem igen lehetett több, mint egy hentes nagyujjának.”

„Annyi élet volt bennem, mint egy jobb madárijesztő kabátzsebében.”

„Annyi izgalmat mutatott, mint egy füstölt marhaoldalas.”

„Szeretem a pókokat, mert nem hordanak kubai inget.”

Ezek a benyögések – a *Kedvesem, isten veled!* fordítója ezt a kifejezést használja, azóta kiment a divatból – nem minden esetben Marlowe-éi, az utolsót Roger Wade mondja a *Terry*ben. Chandlernél megesik, hogy mindenki ugyanúgy beszél. A figurák komplexitása nem erőssége a regényeinek. Már ha azt várnánk, hogy mindenki, aki felbukkan egy könyv lapjain, alaposan megírt önálló entitás legyen, és mielőtt célba ér vagy elhullik, járja végig a jellemfejlődés buktatókkal teli stációit. A szereplők sokszor elnagyoltak, vázlatosak, karikatúrák, nincsenek dimenzióik – Los Angeles rétegzettebb, mint bármelyikük –, ám elnagyoltságukban is kifejezők. Sternwood tábornoktól Bivaly Malloyon, Mrs. Murdockon, Mavis Welden, Bill Chesson, Terry Lennoxon, Bernie Ohlson át Linda Loringig.

10.

„Nem beszélnék annyit magamról, ha volna a világon más, akit olyan alaposan ismerek. Sajnos, korlátozott tapasztalataim erre a témára

szorítanak” – írja Henry David Thoreau a *Waldenben*, a 19. század közepén. Amikor Chandlert olvasok, nem tudok nem arra gondolni, hogy a szerző azonos a szereplőjével. Talán mert annyi vallomás van a szövegben.

Ilyenek: „Akkor egy trágár szót mondott rám. Nem érdekelt. Nem érdekelt, hogy minek nevez ő vagy bárki más. De nekem ebben a szobában kellett élnem. Ez volt az egyetlen hely, amit otthonomnak nevezhettem. Benne volt mindenem, minden, aminek köze volt az életemhez, a múltam és mindaz, ami az évek során a család helyébe lépett. Nem sok: néhány könyv, képek, rádió, sakkfigurák, régi levelek, ilyesmi. Semmi. Mégis, ez a néhány tárgy hordta magában minden emlékemet.”

Egy ilyen az alkoholizmusról: „Persze részegen soha nem láttam. Nem tudhattam, milyen lehet. Még azt se, hogy tényleg alkoholistae. Mert nagy különbség ám. Aki esténként túl sokat iszik, azért még ugyanaz az ember részegen is. Az igazi alkoholista már nem ugyanaz, aki volt. Semmit se vehetsz biztosra nála, kivéve, hogy más lesz, mint amilyennek ismerted.”

Ezt meg egy önarcképről: „Az arra az évre szóló falinaptárra egy Rembrandt-önarcképet nyomtattak, a tökéletlen nyomdatechnika a ludas benne, hogy meglehetősen foltos volt. A képen Rembrandt egy mocskos palettát tart koszos hüvelykujjával, a fején skót gyapjúsapkát visel, az se látszik túlzottan tisztának. A másik tenyerén ecsetet egyensúlyozgat, mintha azt latolgatná, hogy esetleg festhetne valamit, ha valaki kifizetné érte az első részletet előre. Öregedő, petyhüdt arcán életundor és az alkohol puffasztó hatásának a nyomai. De van benne valami zord vidámság, ami tetszett nekem, és a szeme úgy ragyog, mint a harmatcseppek.”

Ilyet pedig az életről, ami olyan lett, amilyen, és nem lett másmi-lyen: „Lelkem másik fele azt mondta, szálljak ki, maradjak ki belőle, de erre a felemre nem hallgattam soha. Ha hallgattam volna rá valaha, otthon maradtam volna a szülővárosomban, dolgozhattam volna a vaskereskedésben, feleségül vettem volna a göré lányát, lenne öt srácom, felolvasnék nekik a vasárnapi vicclapokból, beverném a fejüket, ha elfeledkeznének a jó modorról, veszekednék a feleségemmel azon, hogy mennyi zsebpénzt kapjanak, mit nézhetnek meg a tévében, mit hallgathatnak a rádióban. Még talán meg is gazdagodtam volna; egy kisvárosi gazdaember, nyolc szoba, két kocsí a garázsban, minden vasárnap csirke, a nappali asztalán a Reader's Digest, életfogytig tartó beton-

feleséggel, meg olyan agyvelővel, mint egy zsák portlandcement. Neked adom, bátyuska. Megtartom magamnak a piszkos, hitvány, kegyetlen nagyvárost.”

11.

Philip Marlowe-t időről időre megverik, elkábítják, sarokba szorítják, kis híján megölik, nehezen keveredik ki a kelepcekből. Néha kioszt egy-két pofont, kevesebbet, mint amennyit kap – ezzel is voltunk így sokan –, mélyen gyakran van, magasan ritkán. „Eltettem a portörölt, összehajtogatva a porral együtt, hátradőltem a székemben, és csak ültem. Nem dohányoztam, még csak nem is gondolkoztam. Teljesen üres voltam. Úgy éreztem, nincs arcom, jelentőségem, nevem is alig. Nem kívántam enni, még inni sem. Egy szemétkosár mélyére dobott, összegyűrt tegnapi oldala voltam egy naptárnak.”

Sok nő bukkan fel a könyveiben, szépek és üresek, vagy ha nem, szomorúak és kétségbeesettek. Nemigen van dolga velük. Vagy ha lehetne, inkább menekül. Csak a *Kedvesemben* nem, amikor elgondolkodik Anne Riordanen, majd a *Terryben*, amikor felbukkan Linda Loring. A *Visszajátzásra* kétszer is haragudtam nőügyben. Először azért, mert itt már nem menekült a felszínese elöl. Másodszor azért, mert kétszer lett vége a könyvnek. Az első vége után ismét felbukkant Linda Loring, úgy lett vége másodszor. Később rájöttem, hogy nem volt helyes bosszankodnom emiatt. Hiszen őt nem Philip Marlowe kapta vissza az utolsó oldalakon, hanem Raymond Chandler. Önmagáért kellett beleírnia Linda Loringot ebbe az epilógusba. Megérdemelt jutalom volt ez egy pályafutás és egy élet alkonyán.

Hiszen érezhette, hogy másban hiába is keresné a megváltást: „Pedig hinnie kellene, Mr. Marlowe! Nagyon kényelmes! Mindannyian eljutunk ehhez a ponthoz, mert meg kell halnunk, és porrá kell lennünk. Lehet, hogy az egyén számára ez minden, lehet, hogy nem. A halál utáni léttel ugyanis komoly problémák vannak, fiam. Nem hiszem, hogy igazán jól érezném magam például egy olyan mennyországban, amelyben egy kongói négerrel, egy kínai kulival vagy egy hollywoodi producerrel kellene megosztanom a szobámat. Maga erre azt mondja, sznob vagyok, és a véleményem ízetlen. Lehet. De azt sem tudom elképzelni, hogy a mennyben egy hosszú fehér szakállú, jóakarátú illető elnököljön, akit Mr. Istennek hívnak.”

Mondom, hogy Linda Loringnak fel kellett hívnia Párizsból Marlowe-t. Chandler a *Visszajátszás* megjelenése után egy évvel meghalt. Hogy kivel kell megosztania a szobáját azóta, arról semmilyen információnk nincs.

12.

Mindenki mindenhol azt írja, műfajt teremtett, rengetegen követték, hatása felmérhetetlen. Én azt állítom, hogy senki sem ír úgy, ahogy Chandler, és nem is írt soha. Talán a spanyol Manuel Vázquez Montalbán jutott ehhez a legközelebb. Esetleg Paul Auster az első regényével, a *Trükkös játékkal*, amit álnéven, Paul Benjaminként jelentetett meg. Mindenki más krimiket írt. A legjava igazi hard-boiledokat. A skandinávok is, Kondor Vilmos is. Még Henning Mankell sem kivétel. Nála is sok az akció, nála is fontos, hogy ki volt a gyilkos. Valamennyien közelebb állnak Hammethez vagy MacDonaldhoz, mint Chandlerhez. Ahogy azok az olvasók is közelebb állnak Hammethez, akik egy krimit akkor szeretnek igazán, hogyha besorolható és önazonos. Mármint műfajilag és minden érvényes kritérium szerint.

Engem ez mindig is kevésbé érdekelt, és bár sokszor vagyok krimiolvasó és -néző, -rajongó ellenben nemigen. Chandler nem a krimik, hanem az irodalom szeretetére tanított engem.

Eszembe jutott a minap, némiképp nagyképpően: nem az van-e, hogy az ő modorában próbálok írni sokszor. Persze képtelen vagyok az övéihez fogható leírásokra. Olyan hasonlatok sem teremnek a monitoromon. A pontos jelzőkről, a poénokról is hiába ábrándozom. Bűnügyi történetet szerkeszteni pláne nem tudok. Sem a fantáziám, sem a logikám nem elég ehhez, meg sem kíséreltem soha. De a szemlélődő attitűdöt, a melankolikus kívülállást mintha mégiscsak elsajátítottam volna. Az mintha menne általában. A szorgos kisinas szintjén. A romantikus cinizmus jegyében. Végső soron az is valami. Lenne, ha lehetne.

Akárhogy is, messzire jutottunk Simon Templartól és a *Tíz kicsi indiántól* az elmúlt fél évszázad alatt. Lám csak, azért voltak nekünk olvasmányélményeink. A szemünk pedig úgy ragyog, mint a harmatcseppek. Legalábbis időnként.